

УДК 32–027.21

Пуґач В. Г.*Кандидат політичних наук, доцент кафедри політології Міжрегіональної академії управління персоналом*

АКТУАЛЬНИЙ МАКІАВЕЛЛІ: ІДЕЇ, ЩО ВИТРИМАЛИ ВИПРОБУВАННЯ ЧАСОМ

Виокремлюються ідеї, висловлені Н. Макіавеллі, які мають превентивний характер для сучасної державно-політичної практики.

Ключові слова: макіавеллізм, політична реальність, державний діяч, державець, політичні цілі та засоби, аморальність в політиці, сильна держава.

Н. Макіавеллі (1469–1527)—видатний італійський політичний мислитель, історик та політик, чії ідеї, спостереження, настанови та висновки впродовж п'яти століть не втрачають своєї актуальності та користуються широкою популярністю. Одна з найбільш відомих та цитованих праць Н. Макіавеллі «Державець» (Il Principe), написана ним у 1513 році, а вперше опублікована в Римі лише у 1532 році, і сьогодні зберігає до себе інтерес хоча б через притаманну їй «здатність викликати шок впізнання» [1, с. 46].

Історія звернення до інтелектуального спадку Н. Макіавеллі надзвичайно багата. Його ідеями захоплювалися як великі демократи, так і диктатори. Відомо, наприклад, що Б. Муссоліні вважав «Державця»—керівництвом з мистецтва управління державою, подібної думки притримувалися й інші постаті, чия діяльність сприяла встановленню та зміцненню тоталітаризму. Видатний французький філософ-просвітник Ж.-Ж. Руссо вважав Н. Макіавеллі справжнім італійським філософом підкреслюючи, що обставини для нього склалися таким чином, що він змушений був «давати уроки королю», хоча насправді «надав великий урок народу». Той факт, що його «оригінальний набір правил» може використовуватися як диктаторами, так і демократами, напевно, чітко усвідомлювався Н. Макіавеллі, адже не випадково він зауважував: «Так, я навчив диктаторів захоплювати владу, але я також навчив людей, як їх скидати» [1, с. 68].

Незважаючи на те, що наукова громадськість відсвяткувала 500 років «Державця», релевантність представлених ідей та рекомендацій з управ-

ління державою в цьому та інших творах Н. Макіавеллі не викликає сумнівів. До них можна по-різному ставитися, звинувачуючи їх у тому, що вони є «витвором дияволу», пропагують підступність, лукавство, насилля та аморальність в політиці і взагалі, поза історичним контекстом ренесансної Італії втрачають сенс, або ж, навпаки, вважати «витвором мистецтва», «абеткою політики». Однак, фактом є те, що твори Н. Макіавеллі і сьогодні залишаються скарбницею знань, до якої звертаються не лише політики, політичні філософи та політологи, але й представники інших галузей людської діяльності. Наприклад, евристичність ідей Н. Макіавеллі визнають фахівці з менеджменту та маркетингу. Зокрема, британський дослідник М. Томас проводить паралелі між порадами, даними Н. Макіавеллі у «Державці» та сучасною маркетинговою діяльністю, англійський науковець Р. Елліотт ідеї великого італійця розглядає в контексті масових комунікацій та впливу сучасних ЗМІ на суспільну свідомість, фахівець у сфері менеджменту К. Симмондс послуговується ідеями Н. Макіавеллі при розгляді проблем, пов'язаних з корпоративним керівництвом. Водночас інші дослідники, зокрема, Т. Берроу акцентує увагу на зловживаннях працями Н. Макіавеллі у сфері сучасного бізнесу, а політолог М. Ремсі вважає, що ідеї італійського мислителя є застарілими і такими, що не придатні для організації відносин як всередині ліберально-демократичних держав, так і у стосунках між ними. Натомість А. Маклайп стверджує, що «Державець» нині доречний як у політиці, так і у бізнесі. Такої точки зору притримуються, наприклад, французький політолог Ф. Шабо, котрий наголошує на необхідності застосування ідей Н. Макіавеллі у сучасній політичній практиці, сучасні американські політологи Т. Найджел, С. Гемпшир, Б. Уільямс та інші.

Висвітлення інтелектуальної спадщини Н. Макіавеллі у вітчизняній науці переважно представлено у вигляді викладення основних ідей у підручниках та навчальних посібниках з політології, історії політичної думки, авторами яких є Н. Грицяк, В. Дем'яненко, Ф. Рудич, С. Рутар, П. Шляхтун, О. Цвиркун та ін. Окремими ідеями Н. Макіавеллі послуговуються українські науковці, наприклад, Г. Гребенник (в контексті проблеми відносин політики та моралі), О. Логвиненко (в контексті дослідження загальної проблеми політичного лідерства). Втім, важливо не просто викласти основні ідеї, а зрозуміти їх суть особливо в контексті розв'язання завдань, які визначають життєві основи політичного буття української держави та народу. Тим більше, що основна ідея, яку хотів донести Н. Макіавеллі через свої твори є надзвичайно актуальною для сучасної України, а саме: якщо не буде створена сильна

об'єднана єдина держава, здатна захистити себе від зовнішніх ворогів, вона не зможе пережити «друге вторгнення варварів». Ця ідея — наслідок складної ситуації, що склалася в Італії за часів Н. Макіавеллі. Як відомо, його батьківщина зазнавала вторгнень, була розрізнена і для того, щоб вижити, захиститися та організуватися в неї було обмаль часу. «Не було часу на розвиток та засвоєння містичного ідеалу влади... Було абсолютно необхідно тверезо підійти до проблеми... Вимагалось чітке знання природи влади та сміливий й амбіційний лідер, скеровуваний таким самим чітким баченням кінцевих цілей, оскільки Макіавеллі знав, що іншої нагоди ніколи не буде» [1, с. 63].

Отже, велика кількість робіт, присвячених особі й творчому спадку Н. Макіавеллі не вичерпує його евристичного потенціалу та не знімає можливості нових розвідок і тлумачень.

Мета даної статті полягає у виявленні корпусу ідей в творчій спадщині італійського мислителя, які відіграють превентивну роль особливо на даному етапі українського державотворення.

Актуальні завдання, які нині постали перед Україною дають підстави стверджувати, що доля держави та народу передусім залежить від сили, дієздатності, ідейності, патріотизму, інтелектуальної потужності правлячого класу. Вирвати державу з тенет корупції, злиднів, перманентної нестабільності та кризи, створивши усі умови для встановлення сильної демократичної держави неможливо без державців, озброєних державотворчою суверенною ідеєю, свідомих будівничих української держави.

Найперша думка, яку особливо варто підкреслити, з огляду на деструктивність української ситуації, породженої певною конфігурацією соціально-політичних та економічних процесів в нашій державі, наступна: «у добре влаштованих республіках усе суспільство заможне, а окремі громадяни — бідні» [2, с. 188]. Цей закон, як зазначає Н. Макіавеллі, не дотримувався у Римі, що призводило до смуту, безладів та кровопролиття. Плебеї, незадоволені своїм становищем, були організаторами протестних акцій, які часто виходили за межі норм та принципів цивілізованого суспільства. Однак такі надзвичайні заходи з боку плебеїв італійський мислитель виправдовував з тих міркувань, що гранди були настільки жадібні та честолюбні, що якби плебеї не стримували їх будь-якими засобами, вони швидко призвели б до загибелі міста.

Очевидно, що влада повинна ґрунтуватися на міцній основі. Такою основою, на думку Н. Макіавеллі, є «хороші закони та хороше військо», без них влада просто «завалиться». Хороші закони — це ті, які зміцню-

ють суспільну свободу та націлені на загальне благо. Підґрунтям для їх виникнення слугують, згідно з Н. Макіавеллі, ворожнечі та протиріччя між народом та владою. Що стосується війська, то перевага повинна надаватися власному війську, яке складається з громадян та відданих людей. Найманці та союзницьке військо, переконаний італійський мислитель, не лише безкорисні, але й небезпечні. Перші— схильні до розбрату, чвар та демонструють боягузливість перед ворогом і керуються єдиним мотивом— матеріальна винагорода, а тому завжди готові зрадити і перейти на бік тих, хто запропонує вищу ціну. Втім більшу небезпеку за найманців становлять союзницькі війська, адже «такі війська можуть чудово та з користю служити своєму правителю, але для тих, хто їх закликає на допомогу, вони майже завжди небезпечні, оскільки їх поразка загрожує загибеллю правителя, а перемога— залежністю» [2, с. 59]. Тож, мудрі керівники завжди перевагу надають власному війську: «краще програти зі своїми, ніж виграти з чужими, оскільки не справжня та перемога, яка здобута чужою зброєю» [2, с. 61].

Гідної уваги з точки зору її превентивності є макіавеллівська теза про те, що правитель повинен робити все для того, щоб не викликати до себе ненависть та презирство з боку власного народу. Ненависть виникає, коли зачіпаються гідність та власність людей. Н. Макіавеллі цю думку ілюструє доволі шокуючою, але цілком в межах його поглядів на природу людини, фразою про те, що «люди швидше пробачать смерть батька, аніж втрату майна» [2, с. 74]. З презирством народ ставиться до мінливого, легковажного, нерішучого правителя. Відтак, для того, щоб забезпечити себе від втрати влади як з боку зовнішніх ворогів, так і з причини внутрішнього заколоту Н. Макіавеллі радить правителям не зазіхати на гідність та власність громадян, демонструвати рішучість, твердість, хоробрість. При цьому мислитель застерігає, що правителя не врятують жодні фортеці та сховища, якщо народ його ненавидить.

До переліку проблем, які потребують розгляду в межах обраної дослідницької оптики належить проблема кадрової політики. Вибір радників, вважає Н. Макіавеллі, для правителя має вкрай важливе значення. Саме від його розсудливості залежить те, якими вони будуть. Керівник держави повинен пам'ятати, що «про розум правителя перш за все судять по тому, яких людей він до себе наближає; якщо це люди віддані та здібні, то можна завжди бути впевненим в його мудрості...» [2, с. 101]. Обираючи собі радників (міністрів у Н. Макіавеллі), рекомендується скористатися простим «безпомилковим способом»: якщо претендент на посаду радника 1) турбується більше про себе, ніж про

державу та 2) у будь-якій справі шукає власну вигоду [2, с. 102], то така людина не зможе належним чином виконувати функції радника глави держави. При цьому Н. Макіавеллі нагадує про правило, яке, на його переконання, не знає виключень: «правителю, який сам не володіє мудрістю марно давати добрі поради», відповідно, «добрі поради, хто б їх не давав, народжуються з мудрості правителів, а не мудрість правителів народжується з добрих порад» [2, с. 104–105]. В цьому контексті варто вказати на ще одне застереження від Н. Макіавеллі, яке відіграє роль запобіжника. Йдеться про підтримку з боку окремих впливових груп тих політиків, які прагнуть здобути владу. Італійський мислитель радить з'ясувати мотиви такої підтримки, адже якщо виявиться, що «справа не в особистій прихильності, а у невдоволеності попереднім правлінням, то утримати їх дружбу буде надзвичайно важко, оскільки задовольнити таких людей неможливо» [2, с. 94].

Історія українського народу—це історія боротьби за свободу. Зважаючи на те, що і у XXI ст. український народ знову змушений стати на захист своєї свободи, виборювати її зі зброєю в руках, можна дійти висновку, що керманичі, на відміну від своїх громадян, не до кінця розуміють її цінність. З цього приводу Н. Макіавеллі відзначає, що причини, які спонукають народ прагнути свободи криються у прагненні до власної безпеки. Задовольнити бажання народу жити в безпеці легко—необхідно лише «створити порядки та закони, котрі передбачають суспільну безпеку...і коли народ побачить, що ніхто і не за яких обставин не порушує даних йому законів, він дуже швидко почне жити життям спокійним та задоволеним» [2, с. 167–168]. Крім цього, варта уваги «підказка» Н. Макіавеллі правителям про те, що народ завжди прагне до двох речей: «по-перше, помститися тим, хто став причиною його рабства; по-друге, знову здобути втрачену свободу» [2, с. 167].

«Безжальні стратегії» запропоновані Н. Макіавеллі не мали на меті збереження влади («у вакуумі»), вони переслідували конкретну мету: створення та підтримка сильної держави, що є запорукою загального блага. Це благо «складається з пошани, слави, багатства, свободи, справедливості та військової безпеки. Це благо цілої спільноти, в якій індивідуум знаходить своє власне благо, а не виключне благо певного класу або конкретного індивідуума, навіть правителя» [1, с. 198]. Н. Макіавеллі описував світ таким, яким він є, при цьому, італієць його не сприймав і прагнув змінити на краще, закликаючи до відродження республіканського ладу, де можуть реалізуватися громадянські чесноти, особиста безпека та свобода. Більше того, він, як стверджує французький політолог Ф.

Шабо, «відкинув будь-які критерії дії, котрі не обумовлені концепцією *raison d'etat* (фр. «державні міркування»). Остання належить до переліку тих концепцій, які вказують на те, що повинен робити державний діяч для того, аби зберегти та зміцнити державу. Іншими словами, турбота про державні інтереси, необхідність досягнення позитивних політичних результатів, турбота про кінцеву мету виправдовують розрив між політикою та мораллю. Тож, річ не у тім, що Макіавеллі захищав погані справи, він чітко усвідомлював, що будь-яка людська діяльність, особливо політика, у певній мірі містить в собі зло. Визнавши останнє як неминучість, Н. Макіавеллі спробував навчити тому, як бачити зло таким, яким воно є і, що важливо, яким чином використовувати його з користю. При цьому, як стверджують деякі дослідники, сам Н. Макіавеллі доволі несерйозно ставився до зла та його наслідків: «Судячи з його передсмертних слів, він не боявся потрапити в пекло, більше того, навіть хотів би цього, щоб опинитися у компанії пап, правителів та інших великих людей. ...Макіавеллі віддавав перевагу компанії правителів, незалежно від їх моральності, або, точніше, він продовжував свою боротьбу проти корупції навіть в останні хвилини життя» [1, с. 125].

Отже, Н. Макіавеллі здійснив трансформацію та «радикальний зсув» в уявленні про політику в напрямку від ідеального до реального, від того, що «повинно» бути, до того, що існує. Прагнучи написати «щось корисне для людей розуміючих» італійський мислитель віддає перевагу правді не уявній, а справжній, оскільки «відстань між тим, як люди живуть і як повинні були б жити настільки велика, що той, хто відкидає дійсне заради належного, діє швидше на шкоду собі, аніж на благо» [2, с. 67]. Н. Макіавеллі шукає відповіді на важливі питання, які турбують нас і сьогодні, хоча все, що він зробив, це пояснив реалії політики, до яких демонструють гіперчутливість актори сучасного академічного простору.

Інтелектуальна мода на макіавеллізм не зникла, адже ідеї, висловлені великим італійцем, провокують нові наукові розвідки у таких галузях, як політичні комунікації, політичне управління, політична психологія тощо. Подальшого поглибленого дослідження заслуговує, на думку автора даної статті, зокрема, одна з засадничих ідей Н. Макіавеллі про сильну державу. При цьому обрана дослідницька оптика повинна зважати на те, що екстраполюючи ідею сильної держави на сучасність, варто пам'ятати досвід ХХ століття, коли сильні, але недемократичні держави породжували жадливий терор.

Список використаних джерел:

1. Макиавелли, маркетинг и менеджмент / Под ред. Ф. Харриса, Э. Лока, П. Рис / Пер. с англ. Н. Качановой.—СПб.: Питер, 2004.—272 с.
2. Макиавелли Н. Государь: Трактаты / Н. Макиавелли.—М. ООО «Издательство АСТ»; Харьков: «Фолио», 2003.—221 с.

Стаття надійшла до редакції 09.03.2015 р.

Пугач В. Г. Актуальный Макиавелли: идеи, что выдержали испытание временем.

Выделяются идеи, высказанные Н. Макиавелли, которые имеют превентивный характер для современной государственно-политической практики.

Ключевые слова: макиавеллизм, политическая реальность, государственный деятель, государь, политические цели и средства, аморальность в политике, сильное государство.

Pugach V.G. Machiavelli actual: ideas that have stood the test of time

The ideas of Machiavelli that have a preventive character for modern state-political practices are shared out.

Keywords: Machiavellianism, political reality, statesman, governor, political objectives and means, immorality in politics, strong state